

Magyar eredetű törzsek a baskíroknál

A baskír—magyar történeti kapcsolatok kérdése régóta foglalkoztatja a kutatókat. Mint ismeretes, a XI. században írt és az ősmagyarok tetteiről szóló latin nyelvű magyar krónikában azt olvashatjuk, hogy a Duna mellett fekvő keresztény Magyarországon kívül valahol keleten egy másik, pógány Magyarország is van, ahonnan egykor a hét vezér népe kiköltözvén, új hazát keresett magának. A krónika ezt a régebbi, keleti hazát *Ungaria Maiornak* vagy *Magna Hungariának* nevezi. Ezt a tudósítást más történeti források is megerősítik, amelyek némelyike még azt is megmondja, hogy hol volt az a másik, „nagy”, azaz régi Magyarország. Így a IX. és X. századi mohamedán írók szerint is két Magyarország van: az egyik „északon”, a volgai bolgárok országa mellett fekszik — tehát nagyjából azon a területen, ahol ma a baskírok élnek —, a másik pedig a Fekete-tenger mellékén — ez még a honfoglalás előtti vándorlás Levédia és Etelköz területe —, illetőleg a Duna vidékén, vagyis már a mai haza területén. Ugyanerről beszélnek a XIII. század első feléből való mongol, perzsa és latin történeti források is. És végül Julianus barát is a magyarság keleti származástudata, a hajdani őshazáról és az ott maradt magyarokról szóló néphagyományok, mondák és legendák, meg a belőlük táplálkozó krónikás tudósítások nyomán indult útnak 1235-ben a baskír földi magyarok felkutatására. Meg is találta őket, s velük magyarul beszélt.

A mongol kor viharai után a magyar töredékeket szétszórták, de nyomok mégsem vesztett örökre. Egy részüket *mocsar*, *mozsar*, *mozsarjan*, *mozszerjan* néven többször említik a források, eleinte az Arany Sereg, majd a Kazáni és Kaszimovi Kánság fennhatósága alá tartozó népek között, de a Volga-vidéki *mescserek*, *mescserjakok*, illetőleg a *misar* vagy *miser* tatárok népeve is egy törökké lett magyar töredéket jelöl; másik részük pedig a baskírok török népébe olvadt bele. Ez utóbbiak emlékét a baskírok eredethagyományai a mai napig szívósan őrzik, egyes törzseik és nemzetségeik ugyanis a valamikor régen nyugatra költözött „majarok”, „madjarok” vagy „madijarok” népének baskír földön maradt törzseitől származtatják magukat. Bár számos más török népnek is vannak hasonló eredethagyományai — így például a kazáni tatárok, a közép-ázsiai karakalpakok, kazakok, a kaukázusi balkárok, vagy a krími tatárok egyes nemzetségei szintén magyar eredetűeknek vallják magukat, a többiek meg, mint például az özbegek, a kirgizek, a türkmének, az anatóliai törökök stb. a magyarokat testvéreiknek tartják, illetőleg legközelebbi rokonaik közé számítják —, mégis a baskír—magyar etnikai és történeti kapcsolatok kutatásában a történeti források adatain kívül e látszólag naivnak tetsző baskír hagyományokat is komolyan kell vennünk. Hiszen a magukat magyar („majar”) származásúaknak tartó baskír törzseknek még a nevei is magyar eredetűek. A múlt század kilencvenes éveiben vette észre ugyanis jeles történétírónk, Pauler Gyula, hogy a Bíborbanszületett Konstantin görög császár által 950 körül följegyzett hét honfoglaló magyar törzs nevei közül a *Gyarmat* megegyezik a baskír *Jurmatü*, a *Jenő* meg a baskír *Jenej* törzs nevével. Németh Gyula 1930-ban megjelent, *A honfoglaló magyarság kialakulása* című, őstörténeti kutatásainkban máig alapvető könyvében bővebben is foglalkozott a baskír—magyar törzsnévegyezésekkel és bebizonyította, hogy Pauler egyeztetése helytálló: a baskír *Jurmatü* és *Jenej* törzsnevek filológiailag pontosan megfelelnek a magyar *Gyarmat* és *Jenő* törzsneveknek, így tehát ez az egyezés beleilleszthető a magyar őstörténet forrásanyagába.

Németh Gyula 1930-ban még úgy gondolta, hogy a Bíborbanszületett Konstantin császárnál *Kürt-Gyarmat* összetett néven szereplő — ezért egyes vélemények szerint eredetileg talán két törzs töredékéből egyesített — törzs *Gyarmat* tagjának neve

török, pontosabban bolgár-török eredetű, tehát bolgár-török származású maga a törzs is. Szerinte a név jelentése „fáradhatatlan” volna, s így jól beleillenek a törökség törzsnévadásának rendszerébe. Újabban Ligeti Lajos is foglalkozott e Németh Gyula ajánlotta névmagyarozással, és azt leküzdhetetlen alak- és jelentéstani akadályokra hivatkozva elvetette, bár ő is úgy véli, hogy a *Gyarmat* törzsnév etimológiáját a törökben kell keresnünk. A régi magyarázat helyett azonban Ligeti Lajos sem kínál jobbat és elfogadhatóbbat, még csak újabbat sem. De török alapon nem is várhatunk mást, mert a magyar *Gyarmat*, illetőleg a baskír *Jurmatī* törzsnév nem török, hanem iráni eredetű: az Urál és a Volga vidékén a III—IV. századig uralkodott, a szkítákkal rokon, iráni nyelvű lovas nomád *szarmata* nép nevét őrzi. A szarmatáknak a magyar nép kialakulásában játszott jelentős szerepét egyelőre még igen kevéssé ismerjük. Egyes törzseknek, kisebb-nagyobb töredékeiknek a kialakuló ősmagyarországhoz való csatlakozásáról és beolvadásáról tanúskodik többek között a honfoglalók *Gyarmat* törzsének a neve, a magyarság embertani képének számos vonása, egykori műveltségi hatásukat pedig régészeti leletek, továbbá a magyar népi műveltségnek és a magyar nyelvnek szarmatákkal kapcsolatba hozható elemei sejtetik. E kérdések kutatása és tisztázása is tudományosságunk sürgető feladatai közé tartozik.

Bíborbanszületett Konstantin császár felsorolásában hatodikul a *Jenő* törzs neve áll. E nevet *Jenej* alakban szintén megtaláljuk a baskírok törzrendszerében, a *Jurmatī* törzsnél valamivel kisebb számú törzs nevéként. Németh Gyula, illetőleg Ligeti Lajos kutatásai alapján ma úgy tudjuk, hogy a *Jenő* egy „bizalmas, tanácsadó, miniszter” jelentésű török *inaq* méltóságnév feltett magas hangú *inek* párjának bolgár-török, avagy „csuvasos jellegű régi török” *jenegh* változatából lett törzsnévvé. E korábban tehát *Jenegh*-nek hangzó ősmagyar törzsnév a magyarban később szabályosan *Jenő*-vé, a baskírban pedig *Jenej*-jé változott. (Itt kell megemlítenünk, hogy a „majaroktól” vagy „madjaroktól” való származás tudata is éppen e két baskír törzs körében a legelevenebb, kettejük közül is főleg a *Jurmatī* törzsben, ahol a baskír néphagyományokat gyűjtő folkloristák a legtöbb ilyen jellegű mondát és legendát jegyezték fel.)

E két magyar és baskír törzsnév pontos egyezéséről a kutatók immár 80 éve tudnak, s a korábban ismert történeti források, krónikák adataival, Julianus úti-jelentésével meg a baskír eredethagyományokkal együtt legendő alapot biztosított számukra mind szélesebb körű kutatások végzésére. Különösen az utóbbi 20 év során élénkült meg újra az érdeklődés a baskír—magyar rokonság vagy történeti, etnikai kapcsolatok iránt. Jelen írásunkban nincs terünk az azóta született, egymásnak gyakran ellentmondó történeti, néprajzi, embertani, régészeti és nyelvészeti elméletek bemutatására, most inkább a sokakat lázba hozó, újabb baskír—magyar törzsnév-egyeztetéseket ismertetjük. Ilyen irányú kutatásokkal, természetesen, elsősorban a baskír és a magyar tudósok foglalkoznak. A Szovjet Tudományos Akadémia Baskír Fililáléjának kiadványaként 1962-ben jelent meg az *Arheologija i etnografija Baskirii (Baskírország régészete és néprajza)* című mű I. kötete. A 336—343. lapokon T. M. Garipov és R. G. Kuzeev közös „*Baskiro-mad'jarszkaja*” *problema* (A „baskír—magyar” kérdés) című tanulmányát olvashatjuk, amelyben a neves baskír kutatók az eddig ismert két törzsnévegyezésen kívül még további hármat ajánlanak figyelmünkbe, szerintük a magyar törzrendszerrel kapcsolatba hozható baskír törzs- és nemzetségnéveket különféle magyarországi nevekkal — részben kun eredetű tulajdonnevekkel — vetve össze. Nem sokkal utánuk pedig Németh Gyula számolt be *Magyar törzsnévek a baskíroknál* című értekezésében (Nyelvtudományi Közlemények LXVIII., 35—50) legújabb eredményeiről. Az eddigi kutatások eredményeit összefoglalva, Németh Gyula újabb három, illetőleg a *Megyer* törzsnévből magyarított *miser*, továbbá a *magyar* népnév *mozsar*, *mozsarjan* stb. származékainak bevonásával összesen öt, ez ideig még ismeretlen baskír—magyar törzs- és nemzetségnév-megfelelést mutat ki. E legújabb egyeztetések azonban már meglehetősen vitathatók, s a magyar és baskír őstörténeti kutatások előbbre jutását nemhogy segíte-

nék, hanem inkább hátráltatják. Mivel régészeink, történészeink közül néhányan esetleg hajlamosak lennének e számukra sokszor talán nagyon is kedvezőnek tetsző, de csupán látszólagos egyezéseknek feltevéseik alappilléreiként, elméleteik bizonyítékaként való felhasználására, vegyük most sorra ezeket a tévútra csábító „közös” baskír—magyar törzs- és nemzetségneveket is.

A legújabb összehasonlító vizsgálatok szerint a honfoglaló magyarság *Nyék* törzsének nevét is megtalálhatjuk a baskír törzsrendszerben, amely ott az *Üszergen* törzs *Ajuw* nemzetsége *Näghmän* ágának nevében rejtőznék. Látszólag tökéletes a megfelelés: a *Nyék* régi, még tövéghangzós alakja *Néki* vagy *Neki* volt, amihez a magyar-baskíroknak immár török nyelvérzéke révén könnyen járulhatott a törökségben igen gyakori *-men (-man)* kollektív- illetve nagyítóképző (vö. *türkmen, qaraman, qoman* stb.), az így keletkezett *Nekimen* aztán a kun-kipcsak nyelvek általános hangváltozási tendenciájának hatására *Negimen*, majd a szóközépi i hang kiesésével *Negmen* alakot vett volna fel. Ha így történt volna, nem is lenne semmi baj. Csakhogy a baskír ágnév hangalakja nem *Negmen*, de még csak nem is *Nägmän* (az eredeti magyar zárt e-ből még magyarázható lenne valahogy a baskír nyílt ä is), hanem *Näghmän*. Ez utóbbi pedig nem más, mint az arab eredetű mohamedán *Nu'man* név baskír változata. Az arab név a mohamedán törökségnek csaknem minden ágában el van terjedve, szinte minden nyelvjárásban más és más alakban. Így például a baskír *Näghmän*-en kívül a névnek még ilyen változatait említhetjük: kazáni tatár *Näghmän* és *Neghmän*, krími tatár *Nowman*, nogáj *Nawman*, özbég *Näqmän*, karakalpak *Naman* és *Naqman*, kazak *Naqman* és *Naghman*, azerbajdzsán *Noghman*, oszmán-török *Numan* és *Noman* stb. Noha a mohamedán nevek már a XIV. században, nagyobb számban pedig a XV—XVI. században kezdenek elterjedni a baskírok körében, a viszonylag ritkábbnak számító *Näghmän* névre azonban csak a XVII. század elejéről vannak a legelső adataink. Ekkoriban élhetett — és semmiképpen sem korábban — az a *Näghmän* nevű, jómódú mohamedán baskír aul-fő is, aki népes családjának feje lévén, a később róla elnevezett ágnak alapító őse volt. Ilyenképpen a nevét viselő mai baskír ág és a honfoglaló magyar *Nyék* törzs között semmiféle ősi kapcsolatot nem kereshetünk.

Egy másik kísérlet szerint az ősmagyarok *Keszi* törzsének nevét a kutatók a baskír *Tabin* törzs *Kesze-Tabin* altörzse nevének *Kesze* előtagjával próbálják összevetni. Ez az egyeztetés is hibás, mégpedig minden szempontból. Mert ha eltekintünk is attól, hogy a *Kesze* előtag csupán jelzője a *Tabin* törzsnévnek, még akkor is igen súlyos hang-, alak- és jelentéstani nehézségekkel kell számolnunk. A török eredetű magyar *Keszi* törzsnév régi alakja ugyanis *Keszegh* volt, ami „töredék”-et, „darab”-ot jelent. Egy ilyen alakú és jelentésű régi török névnek a baskírban csakis egy *Kithek* (a *th*-t angolosan ejtve; jobb híján jelöljük így ezt a baskír hangot) név felelhetne meg, ilyen azonban a baskír törzsrendszerben nincs. De ha volna is, az ősi baskír—magyar kapcsolatok szempontjából nem sokra mennénk vele, hiszen a régi és mai törökségben sokfelé találunk a magyar *Keszi* névnek pontosan megfelelő *Keszek* vagy *Keszük*-féle törzs- és nemzetségneveket. És ez igen természetes is, mivel a „töredék, rész, darab” jelentésű nevek egymástól függetlenül óriási területeken elterjedhetnek a rokon török népek között, anélkül, hogy az illető etnikai egységeknek a magyarsággal való szorosabb összetartozására kellene gondolnunk. Sokkal nagyobb baj azonban, hogy a baskír *Kesze-Tabin* név nem két különböző törzs vagy törzstöredék valamikori egyesülésének az emlékét őrzi, mint például a magyar *Kürt-Gyarmat*, hanem a *Kesze* előtag csupán jelzője az utána álló és ténylegesen kürtjelölő *Tabin*-nak. A *kesze* ugyanis egy igen egyszerű baskír közszó, az egyéb török nyelvek „kicsi” jelentésű *kicsi* szavának a baskírban szabályosan változott alakú megfelelője. (Köztudomású, hogy a baskír nyelv a köztörök cs hangot *sz-re*, az *i-t* pedig *e-re* cserélte fel.) A *Kesze-Tabin* törzsnév jelentése tehát: „Kis-*Tabin*”, és így semmiképpen sem tarthat össze a honfoglaló magyarok *Keszi* törzsének nevével.

Ugyancsak többszörösen alaptalan a magyar *Gyula* névnek a baskír *Julaman*

ágnévvel való egyeztetése is. A *Gyula* a magyarban nem törzsnév, még csak nem is nemzetségnév, hanem a régi törökségnél sokfelé megvolt „fáklya” jelentésű *jula*, *dzsula* méltóságnév, illetve abból keletkezett személynév. E méltóságnév a kazárok-nál, majd a magyaroknál és a bolgároknál is a szakrális *kündü* mellett ténylegesen uralkodó fejedelem címe volt. A *jula*, *dzsula* méltóságnevet — ha itt-ott kissé más funkcióban is — a törökség csaknem minden ágában megtaláljuk, de nemcsak méltóságnévként, hanem személynévként, sőt kisebb-nagyobb törzsek és nemzetségek neveiként is. Így az sem lehetetlen, hogy valamikor a magyarságnak is volt *Gyula* nevű nemzetsége, bár erre nincsenek adataink. A magyar *gyulának* ugyan volt „népe”, katonai kísérete, és ezek még törzs- vagy nemzetségszerű alakulatokat is képezhettek, a baskír—magyar történeti kapcsolatok szempontjából azonban mindez keveset számít. De ha lett volna is egy honfoglaló magyar *Gyula* nevű törzs, a baskírok *Mengle* törzse *Ilekej-Mengle* nemzetségének *Julaman* ágával akkor sem hozhatnánk kapcsolatba. Mert az illető baskír ágnév nem a *jula* „fáklya” szó *-man* képzős származéka — tehát nem azt jelenti, hogy „(a) Jula (fejedelem törzse)” —, hanem a baskír *jul* „út” és *aman* „egészséges, ép” szavak összetételéből keletkezett kéttagú személynév, amiből aztán ágnév lett, miként azt a *Näghmän* név tárgyalásakor is láthattuk. Így hívták a baskír ág alapító őst, aki — a név legkorábbi előfordulásából ítélve — csak mindössze 7 emberöltővel ezelőtt élt. Egyébként *Julaman*, illetőleg *Jolaman*, *Dzsolaman*, *Dzsulaman* személynévekkel és e személynévekből eredő törzs- és nemzetségnévekkel a törökségben, különösen a közép-ázsiai karakalpakok, kazakok, özbekek és kirgizek körében sűrűn találkozunk, mégsem gondolhatjuk, hogy azokat ősi, vérségi szálak fűznék a magyar *Gyula* névhez, vagy akár a baskír *Julaman*hoz is.

A magyar népnév *mocsar*, *mozsar*, *mozsarjan* stb. alakjai régi orosz oklevelekben ugyan többször is előfordulnak, mégpedig gyakran éppen a baskírokkal együtt említvén, de arra semmi adatunk sincsen, hogy a baskír törzsrendszerben volna egy, a magyar népnévből eredeztethető nevű törzs, nemzetség vagy ág. Viszont az ősmagyar *Megyér* törzs emlékét őrzi a *miser* tatárok neve, akiknek egy csoportja a baskírokhöz csatlakozott, és éppen a magyar eredetű nevet viselő *Jurmatü* törzshöz, ezért annak egyik nemzetségét ma *Miser-Jurmatü*nek hívják. E *miser*ek azonban meglehetősen kései jövevények a baskíroknál, és így nevüket sem tárgyalhatjuk együtt a korai baskír—magyar etnikai és történeti kapcsolatok kutatásában forrásértékű *Gyarmat* és *Jenő*, illetve *Jurmatü* és *Jenej* törzsnevekkel.

Az itt elmondottak után még mindig felmerülhet a kérdés, vajon nem számolhatunk-e mégis a hajdani Magna Hungaria területén, a mai baskírok között a *Jurmatü*n és a *Jenejen* kívül még más magyar eredetű törzsek és nemzetségek töredékeivel is? Erre a választ a jövő kutatásai adják majd meg. Különös gondot kell fordítanunk a baskírok történelme, településtörténete, régészeti emlékei, néprajza, nyelve tanulmányozására, hogy az egykor oly erős baskír—magyar kapcsolatoknak mára kissé elhalványodott nyomait megtalálva, a magyarság hajdani életéről és történelméről további megbízható adatokat, hiteles értesüléseket szerezzünk.